

Füzuli poeziyasında metafora və perifrastlar

Natəvan Hacıyeva

Filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Tibb Universiteti
E-mail: natavanhajiyeva5@mail.ru
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3336-2564>

Sevda Novruzəliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Tibb Universiteti
E-mail: novruzaliyeva1966@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-9535-7799>

Xülasə. Bu elmi məqalədə dahi Füzulinin qəzəllərində metafora və perifrastların işlənmə özəllikləri – semantik yükü, poetik funksiyası və estetik təsir gücü araşdırılır. Metaforaların məcazi düşüncə yanaşmasının yaranmasındakı koqnitiv roluna, perifrastların obrazlılıq özəlliyinə açıqlama verilir.

Füzuli şeirlərində metaforalar bədii düşüncənin önəmli ifadə vasitələrindən biri kimi özünü göstərir, dərin fəlsəfi, irfani, dini, emosional və estetik görüşlərin yaranmasında aparıcı rola sahibdir.

Şair metaforaların dili ilə real sevgi, ilahi sevgi, izzirab, insanın iç dünyasının sızıntılarını poetik formatda səsləndirir. Qəzəllərində tərənnüm etdiyi eşq – ilahi gerçəkliyə aparan mənəvi bir yoldur.

Füzulinin metaforaları təkcə zahiri bənzətmə deyil, həm də dərin simvolik mənələrə yüklənir, oxucunu çoxqatlı mənələr qanadında düşündürür. Bu metaforalar şairin poeziyasına dünyəvi və mənəvi mənə qatır. Göründüyü kimi, Füzuli poeziyasında metaforalar bir tək bənzətmə vasitəsi olaraq qalmır, şairin dərin notlara yüklənən ideya-estetik dünyasının ifadə formasına çevrilir.

Şairin yaradıcılığında perifrastlar bədii üslubun önəmli komponentləri olaraq mənənin dərin qatlarına çatmasına, poetik təsirin zirvə həddə qovuşmasına xidmət edirlər. Füzuli yaradıcılığında perifrastlar mənə və siqlət gözəlliyi yaradırlar. Tanrı yerinə Haqq perifrastı, peyğəmbər olaraq İsa yerinə Məsiha perifrastı, ilahi birliyə aparan yol yerinə Vadiyi-Vəhdət perifrastı, dünya yerinə dəhr perifrastı poetik gözəlliyi reallaşdıran mənəvi faktorlardır.

Klassik poeziyanın çağdaş prizmadan araşdırılması (şairin əsərlərində rastlanan metafora və perifrastlar Azərbaycan bədii düşüncəsinin zirvəsində durduğu üçün onları müasir müstəvidən tədqiq etmək aktualıq kəsb edir.

Bu mövzu semantik və üslubi araşdırmalar üçün önəm daşıyır, çünki metafora və perifrastlar semantika və üslubiyyat baxımından önəmli faktorlardır. Bu yazı milli kimlik məsələsini önə çıxarır, çünki şairin işlətdiyi metaforik və perifrastik birləşmələr milli dünyagörüşünü, dini-fəlsəfi baxışları açıqlayır. Müqayisəli ədəbiyyat baxımından önəmlidir, çünki Füzulinin metaforik və perifrastik ifadələri Xaqani və Nizaminin farsca yaradıcılığında bir başqa adlar altında rastlanır.

Açar sözlər: Füzuli, metafora, perifrast, eşq, aşiq, məşuq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 20.04.2026; qəbul edilib – 19.05.2026

Metaphors and periphrases in Fuzuli's poetry

Natavan Hacıyeva
Sevda Novruzaliyeva

Abstract. This scientific article explores the distinctive features of metaphor and periphrasis in the ghazals of the great poet Fuzuli – their semantic load, poetic function, and aesthetic impact. It provides an explanation of the cognitive role of metaphors in shaping figurative thinking, as well as the imagery-enhancing function of periphrasis.

In Fuzuli's poetry, metaphors emerge as one of the most important means of artistic expression, playing a leading role in the formation of deep philosophical, mystical, religious, emotional, and aesthetic ideas. Through the language of metaphor, the poet expresses real love, divine love, suffering, and the subtle experiences of the human inner world in a poetic form. The love celebrated in his ghazals is a spiritual path leading to divine truth.

Fuzuli's metaphors are not merely superficial comparisons; they are also loaded with profound symbolic meanings, encouraging the reader to reflect within the realm of multilayered interpretations. These metaphors add both worldly and spiritual dimensions to his poetry. As can be seen, metaphors in Fuzuli's poetry go beyond being simple figures of speech and become expressions of his deeply nuanced ideological and aesthetic world.

In the poet's literary oeuvre, periphrases constitute an important component of artistic style, facilitating the expression of deeper semantic layers and maximizing the aesthetic effect of poetic discourse. In Fuzuli's poetry, periphrases play a significant role in creating semantic depth and artistic refinement. The use of "Haqq" instead of God, "Messiah" instead of Jesus, "Valley of Unity" instead of the path leading to divine unity, and "dahr" instead of the world are among the spiritual elements that realize poetic beauty.

The study of classical poetry from a contemporary perspective is of particular relevance, as the metaphors and periphrases found in the poet's works occupy a prominent place in the *вершина* of Azerbaijani artistic thought and therefore require modern scholarly analysis.

This topic is significant for semantic and stylistic research, as metaphor and periphrasis are key elements in both semantics and stylistics. The article also highlights issues of national identity, since the metaphorical and periphrastic expressions used by the poet reflect national worldview as well as religious and philosophical perspectives. It is also important from a comparative literary standpoint, as Fuzuli's metaphorical and periphrastic expressions can be found under different names in the Persian works of Khagani Shirvani and Nizami Ganjavi.

Keywords: Fuzuli, metaphor, periphrasis, love, lover, beloved

Article history: received – 20.04.2026; accepted – 19.05.2026

Giriş / Introduction

Füzuli poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatında bədii-estetik düşüncənin yüksək zirvəsində qərar tutur. Şairin poetik dili olduqca zəngindir, bədii təsvir və ifadə vasitə örnəkləri, o sıradan metafora və perifrastlar kimi üslubi vasitələr bol-bol sərgilənir. Füzuli üslubi vasitələrdən təkcə fikrini ifadə etmək üçün işlətmir, həm də

zirvə poeziyası ilə oxucunu məftun edərək, emosional estetik qavranışına təsir edir.

İstər Nizami, istər Xaqani, istərsə də Füzuli poeziyasında metafora və perifrastların gen-bol işlənməsi bu üç Azərbaycan dahisinin bədii irsini zənginləşdirir, şairin fəlsəfi-bədii yanaşmasının dərin qatlarını üzə çıxarır.

Əsas mətn / Main part

Məcəzın əsas növlərindən olub, həm dil hadisəsi, həm də düşüncə mexanizmi olan metaforalar dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, psixologiya,

koqnitiv elm, fəlsəfə, sosiologiya və kommunikasiya elmləri sahələrində tədqiq olunur.

Söz və ifadələr metaforik görkəm alırkən (metaforikləşərkən) yeni məna və çalar kəsb edir, semantik daralmaya uğrayır (konkret söz daha çox məna yükünə yüklənirdisə, metaforikləşəndən sonra semantik daralmaya uğrayaraq konkret dar mənaya yüklənir), semantik genişlənməyə aparır (söz öncəki dar və konkret mənadan çıxaraq daha geniş məna əldə edir). Bu da dilçiliyin semantika bölümündə öyrənilir.

Azərbaycan dilində metaforikləşməni öyrənən F.Osmanovanın vurğuladığı kimi, *“Metaforikləşmə - söz və ifadələrin yeni məna qazanmasına, semantik daralmasına, semantik genişlənməsinə və dildə simvolizmə yol açır”* [Osmanova: 2014, s.7].

“Günbədi-dəvvar” – Səma üçün metafora kimi

“Hənuz” rədifli qəzəlin üçüncü beytində “dolanan günbəz” mənasında “günbədi-dəvvar” metafora olaraq rastlanır. Füzuli vurğulayır ki, o, dolanan günbəz adlı səmaya gəlməzdən öncə, yəni dünyaya gəlməzdən qabaq sevdalı (vurğun) halda Vadiyi-eşq (Eşq vadisi) adlı fəzada çaşqın olaraq (ruh olaraq) var idi.

Vadiyi-eşq anlayışına gəlinə, o, klassik Şərq poeziyasında və sufi fəlsəfəsində aşiqin Məşuqa (Tanrıya) yetməsi üçün keçdiyi çətin və dolanbac, amma mənəvi ucalıq bəxş edən sevgi yoludur. Bu platonik yolda aşiq – ölərək qurtulur, yaşayaraq qurtula bilməz:

Vadiyi-eşqdə sevdə ilə sərgəştə idim,
Gəlmədən gərdisə bu günbədi-dəvvar hənuz
[Füzuli: 2005, s.154].

Eşq-vadisində vurğun və çaşqın idim,
Dolanan günbəz dolanısa gəlmədən öncə.

Füzuli metafora olaraq səmaya “dolanan günbəz” deyirkən, Hafiz Şirazi (fars şairi, 15-si əsr) metafora olaraq səmaya “zümrüdü qübbə” mənasında “rəvaği-zəbərcəd” deyir və kərəm əhlinin (xeyirsevər insanın) etdiyi yaxşılığın böyük bir dəyərə sahib olduğunu vurğulayır, başqa sözlə, dünyada ancaq yaxşılıq qalar:

Bedin rəvaği-zəbərcəd nevestəənd be zər:
Ke coz nekuiye-əhle-kərəm nəxahəd mand.
[Hafiz: 2020, s.186]

*Bu zümrüdü qübbədə qızıl ilə yazıblar ki:
Kərəm əhlinin yaxşılığından ayrısı qalmaz.
Bu zümrüdü səmada qızıl ilə yazıblar ki:
Təkcə xeyirxah insanın yaxşılığı qalacaq.*

“Əcəl peyki” – Əzrail mələk üçün metafora kimi

“Verməz” rədifli qəzəlin ikinci beytində “Əcəl elçisi” mənasında “Peyki-əcəl” metaforası var. Şair hiperbola ilə yazır ki, göz yaşı töküüb (zar-zar ağlayıb), həlak olmağımı istəyirəm, amma göz yaşı selinin burulğanı Əcəl elçisinin (Əzrail mələyin) gəlişinə keçid verməz. Sitatda “güzər verməz – keçid verməz” idiomatik bir feil deyil, sərbəst söz birləşməsidir:

*Töküb göz yaşım sənsiz həlakim istərəm, əmma
Əcəl peykinə seyli-əşk girdəbi güzər verməz.
[Füzuli: 2005, s.152]*

*Sənsiz göz yaşı töküüb, həlakımı istərəm, əmma
Göz yaşı selinin burulğanı Əcəl elçisinə keçid
verməz.*

Bir anlayışın adını çəkmədən onu dolayı yolla (ona xas özəlliklərlə) təsvir edən bədii ifadə vasitəsi perifraz adlanır. Azərbaycan yerinə Odlar yurdu, neft yerinə qara qızıl, pambıq yerinə ağ qızıl, Heydər Əliyev yerinə ümummilli lider dedikdə perifrazlar yaranır.

“Kuhkən” – Fərhad obrazı üçün perifraz kimi

“Etdim” rədifli qəzəlin beşinci beytində “Dağçapan” mənasında “Kuhkən” adı yer alır. Füzuli bu adı Fərhad üçün (Nizami Gəncəvinin Xosrov və Şirin poemasının Fərhad obrazı üçün) ona görə perifraz seçir ki, Şirinə yetmək üçün Fərhad Bisütun dağına çapmalı idi. Göründüyü kimi, şair Fərhad adını çəkmir (çəksə idi – obrazlılıq olmazdı), Fərhadın dağ çapma özəlliyindən yararlanaraq, Dağçapan, yəni Kuhkən adını tutur ki, bu da obrazlılıq yaradır, oxucunu düşünməyə vadar edərək:

*Görüb divarlərdə Kuhkən nəxşin, demin aşiq,
Mənəm aşiq ki, tutdum daşt, tərki-xaniman
etdim.
[Füzuli: 2005, s.232].*

*Dağçapan naxşını divarlarda görüb, aşiq deməyin,
Aşiq mənəm ki, çöl (yolunu) tutdum, evi tərk etdim.
Fərhadın şəklini divarlarda görüb, aşiq deməyin,
Aşiq mənəm ki, çölə düşdüm, evi qoyub getdim.*

Yuxarıdakı sitatda “dəşt tutdum – çöl yolu-
nu tutdum” frazeoloji feili rastlanır. Azərbaycan dilində “çöl tutmaq” – frazeoloji feil olaraq işlək deyil, amma “çöl yolunu tutmaq” işlək olduğu üçün sitatda “yolunu” sözünü mötərizədə veririk.

Qeyd edək ki, farsca olan “Kuhkən” adını ilk olaraq Füzuli çəkmir, bu adı ilk olaraq Xosrov və Şirin poemasında Nizami Gəncəvi çəkir, Fərhad obrazı üçün perifrəz olaraq. Xosrov və Fərhadın deyişməsi başlığında “Kuhkən – Dağçapan” rastlanır, farsca və Rəsul Rzanın poetik tərcüməsini təqdim edirik:

*Ze dəvıqahə-Xosrou ba deli xəş
Rəvan şod Kuhkən çun kuhe-atəş.
[Nizami: 2018, s.304]
Şahın vədəsindən ürəklənərək,
Dağçapan gedirdi yeldən yüyürək.
[Nizami: 2004, s.195]*

“Haqq” – Tanrı üçün perifrəz kimi

Füzuli bir qitəsində Quranda yer alan “Haqq” adını Allahın perifrəzi olaraq yazıya alır. “Allah” adını birbaşa deməyən şair Ona ədalət, düzlük, doğruluq ifadələri ilə bağlılığı olan Haqq deyir. Hər sözünü bir pəhləvan adlandıran, əzm etdikdə dəniz və qurunu (hər yeri) tutduğunu dilə gətirməklə hiperbola yaradan Füzuli yazır ki:

*Hər sözüm bir pəhlivandır kim, bulub
təyidi-Həqq,
Əzm qıldıqda tutar tədris ilə bəhrü bəri.
[Füzuli: 2005, s.361]*

*Hər sözüm bir pəhləvandır ki, Haqq təsdiqini tapıb,
Cəhd edərsə, tədrisən dəniz və qurunu tutar.
Hər sözüm bir pəhləvandır ki, Haqq onu təsdiqlər,
Sözüm çox istəyərsə, yavaş-yavaş hər yanı tutar.*

“Məsiha” – İsa peyğəmbər üçün perifrəz kimi

“Ey vücudun əsəri, xilqəti-əşya səbəbi” adlı beytlə başlayan qəzəlin dördüncü beytində

“Məsiha” sözü yer alır. “Dirildici, can verici, şəfa verici” anlamında “Məsiha” adı İsa peyğəmbərin perifrəzidir (İsa peyğəmbərin adını çəkmədən dolayı yolla adlanmasıdır). Şair vurğulayır ki, Məsiha, yəni İsa göylərə əzm etdi (yollandı) ki, göyləri merac etsin (səfər etsin), amma bu məqsədinə çatmadı. İsa ona görə məqsədinə çatmadı ki, antik astronomik inanca görə, Günəşin də olduğu dördüncü səmada qalır, ordan yuxarıya icazəsi olmayıb:

*Əzmi-çərx etdi Məsiha ki, bula meracın,
Yetmədi mənzili-məqsudə tərqi-tələbi.
[Füzuli: 2005, s.286]*

*Məsiha göylərə əzm etdi ki, meracını tapsın,
Onun bu tələb yolu mənzil başına yetmədi.
İsa göyə yüksəldi ki, göyləri seyr etsin,
Göyə yüksəlsə də, göyləri seyr etmədi.*

Füzuli bir qitəsində Məsiha adını təşbeh (bənzətmə) olaraq işlədir. Şair vurğulayır ki, bulaşlıq olmayıb (suç burulğanına düşməyib), bu aləmdən təcrid ilə (təmiz ad ilə) çıxsan, zalifələk (qoca fələk) səni Məsiha kimi Günəşə yoldaş edər. Göründüyü kimi, Xaqani və Nizami kimi Füzuli də bu fikrin daşıyıcısıdır ki, İsa dördüncü göydə olur – Günəşin yerləşdiyi dördüncü göydə:

*Müləvvəs olmayıb, təcrid ilə çıxsan bu aləmdən,
Səni zalifələk Xurşidə cüft eylər Məsiha tək.
[Füzuli: 2005, s.359]
Bulaşlıq olmayıb, bu aləmdən təmiz adla çıxsan,
Qoca fələk səni İsa kimi Günəşə yoldaş eylər.*

“Vadiyi-vəhdət” – İlahi birliyə aparan yol üçün perifrəz kimi

“Da” sonluqlu qəzəlin üçüncü beytində “birlik vadisi” mənasında təsəvvüf termini olan “vadiyi-vəhdət” ərəbcə olaraq ilahi birliyə aparan mənəvi yolun perifrəzidir. Füzuli yazır ki, vadiyi-vəhdət əslində eşq məqamıdır və bu vadi-də (mənəvi yolda) gəda sultandan fərqlənməz:

*Vadiyi-vəhdət, həqiqətdə, məqami-eşqdır
Kim, müşəxxəs olmaz ol vadidə sultandan gəda.
[Füzuli: 2005, s.37]*

*Birlik vadisi, düzünə qalsa, eşq məqamıdır,
O vadidə gəda olan sultandan fərqlənməz.*

Füzulinin “vadiyi-vəhdət” ifadəsinin sinonimini Xaqaninin “a” sonluqlu qəsidəsinin 11-ci beytində “bağ-i-vəhdət” formasında görürük. “Birlik bağı” anlamına gələn “bağ-i-vəhdət” ilahi birliyə aparan yol üçün perifrastır:

*Şerbe-ozlat saxti, əz sər bebər abe-həvəs,
Bağ-e-vəhdət yafti, əz bon bekən bixə-həva.*

[Xaqani: 2019, s.9]

*Asket şərbəti düzəltən, arzunu başdan çıxar,
Birlik bağını tapsan, istək kökünü dibdən kəs.*

Xaqani yuxarıdakı sitatda ilahi birliyə aparan yolun yolçusuna, yəni salik olana deyir ki, asket şərbəti düzəltən (guşənişin olsan), arzu fikrini başdan çıxar (dünya arzularına qapılma) və birlik bağını tapsan (ilahi birliyə aparan yolun yolçusu olmaq istəsən), dünya istəklərinin kökünü dibdən kəs.

“Dəhr bağı” – *Dünya üçün perifrast kimi*

“Yetməzmi” qəzəlin dördüncü beytində “zaman bağı” mənasında “dəhr bağı” dünya üçün perifrastır. Dünyada dəhr (zaman) olduğu üçün, həm də dünya nəhəng bir bağ olduğu üçün Füzuli ritorik sual edərək dünyaya dəhr bağı (zaman bağı) deyir:

*Yetər oldu qulağə bangi-rehlət dəhr bağından,
Nə durmuşsan, təməşayi-gülü-ruxsar yetməzmi?*

[Füzuli:2005, s.328]

*Zaman bağından köç etməyə qulağa səs yetdi,
Nə durmusan, üzün gülünə təməşə yetməzmi?
Dünyadan köç etmək üçün qulağa səs yetdi,
Nə durmusan, gözəl üzə təməşə yetməzmi?*

Qeyd edək ki, Əcəl hər insanın qulağına dünyadan köç səsini göndərir: saçın ağarması, qamətin əyilməsi, güc və təpərin azalması, yəni qocalığın çatması ilə.

Nəticə / Conclusion

Füzuli qəzəllərində metafora və perifrastlar bədii ifadə yanaşmasını gücləndirən aparıcı üslubi vasitələrdir. Metaforalarla o, çətin və mücərrəd anlayışları konkret obrazlarla ortaya qoyur, qəzəllərinə dərin məna və siqlət yükü qazandırır. Perifrastlar isə fikrin dolayısı ilə daha dolğun, daha incə və daha qabarıq olaraq bədii nüansları aşkara çıxarıb oxucuya tanıtdırır.

Bu məqalədə 7 metafora və perifrast tədqiq olunsa da, əslində şairin poeziyasında onların sayı çoxdur. Şair hər qəzəlində yeni metafora və perifrast nümunələrini yaradır, yaratdığı bir metafora və perifrastı bir daha təkrar etməmək şərti ilə.

Tədqiqatın sonu olaraq belə bir nəticəyə gəlirik ki:

1. Füzuli poeziyasını tədqiq etmək azərbaycandilli klassik poeziyamızın ən üstün nümunələrini tədqiq etməkdir,

2. Füzuli poeziyasında hər söz və ifadə yerində işlənir, onlar misralardan çıxarılsa, misraların düzəni pozular,

3. Şairin ədəbi irsində yüzlərlə metafora və yüzlərlə perifrast yer alır ki, onların müqayisəli formatda tədqiqinə bir dissertasiya işi yetməz,

4. Füzuli poeziyasında rastlanan metafora və perifrastlar Nizami, Xaqani, Saib Təbrizi və Şəhriyar kimi Azərbaycan dahlələrinin farsca əsərlərində ya eyni oxunuşda ya da fərqli oxunuşda rastlanırlar.

Ədəbiyyat / References

1. Füzuli M. (2005). *Əsərləri* (iki cild). I cild. Bakı: Şərq-Qərb.
2. Hafiz Ş. (2020). *Divan* (iki cild). I cild. Tehran: Sepehr.
3. Xaqani Ş. (2019). *Divan* (iki cild). I cild. Tehran: Mərkəz.
4. Nizami G. (2018). *Xəmsə* (iki cild). I cild. Tehran: Cavidan.
5. Nizami G. (2004). *Xosrov və Şirin*. Bakı: Lider nəşriyyatı.
6. Osmanova F. (2014). *Metaforikləşmə dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən amil kimi* Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı.